

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

8

Asmuo: tarp tautos ir valstybės

VILNIUS

 Mokslo ir enciklopedijų leidykla 1996

UDK 947.45.052

Li-191

Redakcinė kolegija:

Antanas Kulakauskas

Česlovas Laurinavičius

Raimundas Lopata

Rimantas Miknys

Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)

Vladas Sirutavičius

Giedrius Subačius

Antanas Tyla

Sudarytojai:

Egidijus Motieka

Rimantas Miknys

Raimundas Lopata

Recenzavo:

hum. m. dr. *Zigmantas Kiaupa*

hum. m. dr. *Elmantas Meilus*

Leidinių parengti talkino

Darius Staliūnas

Knygos leidimą parėmė:

Lietuvos kultūros ministerija

Lietuvos istorijos institutas

Atviros Lietuvos fondas

© Lietuvių Atgimimo
istorijos studijos, 1996

© Lietuvos istorijos
institutas, 1996

© Mokslo ir enciklopedijų
leidykla, 1996

ISSN 1392-0391

ISBN 5-420-01318-5

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	9
<i>Giedrius Subačius</i> JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS ŽEMAIČIŲ KALBA	10
<i>Rūta Čapaitė</i> JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS, JUOZO BUTAVIČIAUS, SIMONO DAUKANTO BRAIŽAI IR CHARAKTERIAI	114
<i>Reda Griškaitė</i> ISTORINĖS SAVIMONĖS IŠTAKŲ IEŠKANT: TEODORAS NARBUTAS 1808–1809 METŲ RUSIJOS–ŠVEDIJOS KARE	143
<i>Zita Medišauskienė</i> ADOMAS HONORIJUS KIRKORAS: TARP LIETUVOS, LENKIJOS IR BALTARUSIJOS	168
<i>Reda Griškaitė</i> BARONAS VASILIJUS VON ROTKIRCHAS – LIETUVIŲ MITOLOGIJOS AUTORIUS	194
<i>Grigorijus Potašenko</i> ALEKSANDRAS HILFERDINGAS. SLAVOFILAI. LIETUVA	224
<i>Egidijus Motieka</i> JONAS BASANA VIČIUS: TARP TRADICINIO IR MODERNAUS VALSTYBINGUMO	239
<i>Vilma Žaltauskaitė</i> APIE LIETUVYBĖS IDĖJĄ KUNIGO JUOZO TUMO-VAIŽGANTO PAŽIŪROSE. IKI 1904 M.	248
<i>Saulius Pivoras</i> UTOPIJOS PILIETIS VYTAUTAS PUTNA	261

<i>Vladas Sirutavičius.</i> APIE „BLOGĄ LIETUVI“ JUOZAPĄ ALBINĄ HERBAČIAUSKĄ	271
<i>Darius Staliūnas</i> „TRUPUTĮ LENKAS, TRUPUTĮ VOKIETIS, TRUPUTĮ LIETUVIS, O VISŲ PIRMA KATALIKAS...“ Vilniaus vyskupas Edwardas von der Roppas tarp etninių, pilietinių ir konfesinių vertybių	291
<i>Rimantas Miknys</i> „SVAJONĖS IŠSIPILDYS, JEIGU BŪSIU NAUDINGAS LIETUVAI...“ Architekto Antano Vivulskio tautinės identifikacijos istorinis aspektas	300
<i>Alfred Erich Senn</i> ANTANAS VISKANTAS: A LITHUANIAN WITH POLISH FRIENDS	312
<i>Alfredas Erichas Sennas</i> ANTANAS VISKANTAS: LIETUVIS SU BIČIULIAIS LENKAIS	318
<i>Raimundas Lopata</i> „TIPAS APSKRITAI LABAI DAR ĮTARIAMAS, BET REIKALINGAS“ Baronas Friedrichas von der Roppas ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo planai	321
<i>Česlovas Laurinavičius</i> GRAFAS ALFREDAS TIŠKEVIČIUS NAUJŲJŲ LAIKŲ LIETUVOS POLITIKOJE	351
<i>Gedrius Viliūnas</i> BAJORAS TARPUKARIO LIETUVOJE: FABIJONO NEVERAVIČIAUS GYVENIMAS IR KŪRYBA	365
II. PUBLIKACIJOS	385
ADOMO VARNO KORESPONDENCIJA (1904–1909 METAI) Parengė <i>Asta Giniūnienė</i>	386
SKANDALINGIEJI JUOZO GABRIO-PARŠAIČIO DARBAI Parengė <i>Alfonsas Eidintas</i>	407
OSOBA: MIĘDZY NARODEM A PAŃSTWEM. STRESZCZENIE	456
A PERSON BETWEEN THE NATION AND THE STATE. SUMMARY	470
PERSÖNLICHKEITEN: ZWISCHEN VOLK UND STAAT. ZUSAMMENFASSUNG	484
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	500
VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	515
APIE AUTORIOUS	523

ISSN 1392-0391.

Lietuvių Atgimimo istorijos studijos 1996.

T. 8.

Asmuo: tarp tautos ir valstybės.

Alfredas Erichas Sennas

ANTANAS VISKANTAS: LIETUVIS SU BIČIULIAIS LENKAIS

Kunigas Antanas Viskantas (1875–1940) – paslaptiinga figūra Pirmojo pasaulinio karo ir tarpukario Lietuvos istorijoje. Biografai paprastai akcentuoja tik Viskanto „asmeninius ryšius su įtakingais valdžios žmonėmis“, kurių dėka jis nemažai prisidėjo prie lietuvių kultūros išsaugojimo ir plėtotės Lenkijos okupuotame Vilniuje. Tačiau istoriografijoje nebandyta pasiaiškinti tų „asmeninių ryšių“ prigimties.

1900 metais išsventintas į kunigus, vėliau Viskantas tęsė savo studijas užsienyje: Liuveno universitete (Belgija, 1907–1911), Gregoriano universitete (Roma, 1911–1915). Per Pirmąjį pasaulinį karą gyveno Fribourge, Šveicarijoje, kur aktyviai dalyvavo filantropinėje ir politinėje veikloje. 1915–1918 metų laikotarpis Viskanto biografijoje vertas ypatingo dėmesio norint tiksliau ir išsamiau atsakyti į aukščiau formuluotą problemą.

Fribourgo universitetas, kuriame Viskantas tęsė savo studijas, nuo XIX amžiaus pabaigos garsėjo kaip vienas didžiausių Rytų Europos katalikų mokslo centrų. Karo metu čia studijuojanti įvairių tautų katalikiškoji jaunuomenė paprastai tapdavo įvairių filantropinių organizacijų kūrimo iniciatore. Nebuvo išimtis ir lietuviai bei lenkai. Savo ruožtu Viskantas pabandė kooperuoti šalpos ir pagalbos nukentėjusiai nuo karo Lietuvai veiklą su panašaus pobūdžio lenkų veikla. Čia ir užsimezgė tie „asmeniniai ryšiai“, kuriais ne kartą teko Viskantui vėliau pasinaudoti.

Kita institucija, su kuria kunigas ėmėsi bendradarbiauti, buvo Juozo Gabrio vadovaujamas Lietuvių informacijos biuras Lozanoje. Tiesa, bendradarbiavimas nebuvo sklandus, kadangi iš pat pradžių jie tapo sunkiai sutaikomais konkurentais. Tiek pirmuoju, tiek antruoju netrukus susidomėjo Vokietijos pasiuntinybė Berne, kaip eventualiais

Reicho atitinkamų struktūrų informatoriais. Viskantą vokiečių pasiuntiniui Gisbertui von Rombergui ypač karštai rekomendavo estas Aleksanderis Kesküllä, vienas iš gerai žinomo Aleksanderio Parvus-Helfando akcijų dalyvių. Nors kunigas su šiomis rekomendacijomis ir lankėsi keletą kartų Vokietijos ambasadoje, tačiau Rombergas pasirinko Gabriį.

Dar kartą paragauti tarptautinės intrigos skonio Viskantui teko 1918 metais, kai jis įstojo į prancūzų-šveicarų žurnalisto Edmondo Privato organizuotą Rytų komisiją. Jau senokai Privatas neslėpė savo simpatijų Lenkijai, dabar ėmėsi uždavinio suvienyti Rytų ir Centrinės Europos tautas po Lenkijos vėliava. Viskantas pasiryžo jam padėti.

1918 metų gegužės 12 dieną Lozanoje Privatui ir Viskantui vadovaujant įvyko pirmasis Rytų komisijos posėdis. Posėdžio tikslas buvo daugiau kaip prieš šimtmetį egzistavusios Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje organizuoti naują tautų federaciją. Privatas tikėjosi į šią lenkų vadovojamą federaciją įtraukti ukrainiečius, gudus bei lietuvius. Gerai suprasdamas, kad lietuviai gali įtarti tokią iniciatyvą esant „lenkų manevru“, šveicarų žurnalistas tikėjosi šiuos įtarius išsklaidyti su Viskanto pagalba. Be to, prie tokio pasirinkimo nemažai prisidėjo ir ta aplinkybė, kad lietuvių kunigas palaikė gerus santykius su Volodimiru Stepankivskiu, įtakingu ukrainiečių veikėju Šveicarijoje. Todėl Privatas ir paprašė paties Viskanto viešai paskelbti apie komisijos įsikūrimą. Pastarasis tą ir padarė, Fribourgo *Liberte* išspausdinęs straipsnį, kuriame pasiūlė buvusios Lietuvos-Lenkijos valstybės tautų atstovams susitikti ir kartu aptarti rūpimas problemas. Pats Privatas nedelsdamas palaikė Viskanto iniciatyvą.

Deja, nėra pirmojo posėdžio dalyvių sąrašo. Žinoma, kad Privatas išsiuntinėjo kvietimus dvidešimčiai žmonių. Kviesti lietuvių veikėjai neatvyko. Beje, būta ir pačių organizatorių nesutarimų. Štai Viskantas rekomendavo pakviesti Kesküllä, bet Privatas su tuo nesutiko. Ir atvirksčiai. Kai šveicarų žurnalistas pasiūlė žydų atstovo kandidatūrą, Viskantas apie tai nenorėjo nė girdėti.

Pirmajame komisijos posėdyje Viskantas iš esmės kreipė diskusijos eigą. Jo nuomone, komisijai derėjo nagrinėti visus faktus, susijusius su čia atstovaujamų tautų teisėmis ir jų tarpusavio nesutarimais, po to įtikinti reprezentacinius minėtų tautų organus bei Taikos kongresą savo išvadų teisingumu. Jis taip pat siūlė paruošti draugijos įstatus pagal Šveicarijos civilinį kodeksą ir publikuoti leidinį *Annales de la société internationale d'étude des peuples situés entre la mer Baltique et la mer Noire*.

Kai komisija paskelbė apie savo egzistavimą, pasigirdo ir jai priešišku balsų. Vieni įtarė ją esant susijusia su Vokietija, kiti puolė kritikuoti kai kuriuos jos veikėjus. Gabrys nukreipė savo ataką prieš Viskantą, tvirtindamas, kad visa tai tik kunigo asmeninė iniciatyva ir reikalas, bet jokių būdu ne lietuvių politinių aspiracijų atspindys. Nors Privatas ir bandė perkalbėti Lietuvių informacijos biuro vedėją, tačiau nesėkmingai. Vėliau šveicarų žurnalistas aiškina tokį Gabrio nusistatymą asmeniniais Gabrio ir Viskanto nesutarimais.

Netrukus pašlijo ir pačių komisijos organizatorių tarpusavio santykiai. Birželio 8 dieną komisija formaliai priėmė kunigo pasiūlytą veiklos planą ir išrinko jį generaliniu sekretoriumi. Tuo tarpu Privatas, likęs iš esmės nominaliu institucijos vadovu, paskelbė įvykusio susirinkimo trumpą protokolą. Tai supykė Viskantą. Kunigas pareiškė, kad komisijos medžiagos publikavimas negalimas be jo žinios, taip pat pareikalavo perduoti į jo rankas visą komisijos korespondenciją, pripažinti išimtinę generalinio sekretoriaus teisę šaukti posėdžius.

Tačiau Viskanto atostogos, ligos ir kita komplikavo jo kaip generalinio sekretoriaus veiklą. Privatas ėmė ieškoti lenkų ir ukrainiečių susitarimo galimybių, tuo iš esmės nutraukdamas ryšius su lietuviais. Galų gale jis aiškino komisijos suirimo priežastis Viskanto netinkamu elgesiu.

Tuo tarpu pats Viskantas 1919 metais grįžo į Vilnių, kur turėjo kontaktų su Józefo Piłsudskio aplinka – Leonu Wasilewskiu ir kitais. Jiems lietuvių kunigas įrodinėjo norįs matyti buvusiose LDK žemėse lenkų ir lietuvių bendradarbiavimą, o ne jų nuolatinį antagonizmą. Ir netgi rodė Wasilewskiu savo susirašinėjimo su popiežiaus nuncijumi Varšuvoje Achilles Ratti (vėliau popiežius Pijus XI) medžiagą šiuo klausimu.

Apskritai Viskanto veikla 1915–1919 metais nedavė didesnių rezultatų. Jis patyrė nesėkmę tiek su slaptosiomis tarnybomis, tiek Rytų komisijos generalinio sekretoriaus poste, tiek 1919 metais regztoje intrigoje su pilsudskininkais.

Sutrumpinta, vertė *Raimundas Lopata*